ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԱՐԶԿՈՄԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ԸՆԿ. Հ. Ա. ՊՈՂՈՍՅԱՆԻ

ԵԼՈՒՅԹԸ ՍՍՀՄ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ 1988 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈՒԼԻՍԻ 18-Ի ՆԻՍՏՈՒՄ

Հարգելի Միխայիլ Սերգեևիչ:
Հարգելի Անդրեյ Անդրեևիչ:
Հարգելի ընկերներ:

Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անունից ես խորին երախտագիտություն և շնորհակալություն եմ հայտնում ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությանը այն բանի համար, որ անհրաժեշտ է համարվել ավելի խորը ուսումնասիրել մեր հարցը, փորձել գտնել նրա լուծումը:

Երկրի բնակչության գերակշիռ մեծամասնությունը միանգամայն աղոտ պատկերացում ունի այն երկրամասի պատմության և աշխարհագրության մասին, որտեղ ծավալվել են իրադարձությունները: Իրազեկ մարդկանց համար ամեն տեսակ կասկածից դուրս է, որ Լեռնային Ղարաբաղը մշտնջենական բնակեցված է եղել հայերով և հանդիսանում է նրանց հայրենիքի մի հատվածը:

Իսկ այդ դեպքում Լեռնային Ղարաբաղը ինչպե՞ս է հայտնվել Ադրբեջանական ՍՍՀ կազմում:

Ցավոք, դա գիջողություն է եղել Ադրբեջանի այն ժամանակվա անէքսիոնիստական ձգտումների, որը, օգտվելով Ստալինի աջակցությունից և հարպկորեն շահարկելով Անդրկովկասի, ամբողջ Ռուսաստանի համար արտակարգ բարդ իրավիճակը, շանտաժի ենթարկելով երկիրը նավթից զրկելու սպառնալիքով, գրավելով ենթադրյալ Սովետական Ռուսաստանի կողմը քաշելու կարծեցյալ հնարավորությամբ, չխորշելով սպառնալիքներից և պրովոկացիաներից, կաշառքից և փաստերի նենգափոխումից հասավ նրան, որ Ադրբեջանական ՍՍՀ կազմի մեջ մնացվեց մի տարածք, որտեղ 94 տոկոսից ավելին հայեր էին:

Այսպես կոչված ինքնավարության գոյության նետագա 65 տարիները եղել են մարզի հայ բնակչության ստորացման, վիրավորանքների և ամեն տեսակի ճնշումների տարիներ:

Ադրբեջանի կադրային քաղաքականությունը ստորադասված է եղել Լեռնային Ղարաբաղի երիտասարդության առավել ընդունակ հատվածին ամեն կերպ դուրս մղելու նպատակին: Մարզի ղեկավարության բոլոր հանգուցային պոստերում, որպես կանոն, նշանակվում էին Բաքվից եկած էմիսարները:

Ադրբեջանում հրատարակված գիտական աշխատություններում, դպրոցական և բուհական դասագրքերում հանրահայտ ակնհայտ պատմական փաստերը հաճախ շարադրվում են պարզեցված ձևով, իսկ երբեմն էլ ուղղակի խեղաթյուրվում: Հանրապետությունում պարզապես ցավագին հարց է դարձել բնիկ ժողովրդի ծագման մասին հարցը: Նրա լուսաբանումը ոչ հազվադեպ ուղեկցվում է ի վնաս հարևանների սեփական ժողովրդի պատմությունը «հնացնելու» և «ազնվացնելու» ձգտումով:

Մեզ, մեր մշակույթին, մեր ազգային հասցված վիրավորանքները հիրավի աննախադեպ են: Ադրբեջանից Լեռնային Ղարաբաղը դուրս բերելու պահանջով արտահայտված բողոքի ամեն մի փոքր գնահատվել է որպես նացիոնալիստական ելույթ և ճնշվել է անողոք կերպով:

Իսկ մենք՝ անարգելված ստալինյան բռնակալական իշխանության տարիներից կամ ընկղմվելով լճացման ժամանակաշրջանի մղձավանջի մեջ, մոլեգնաբար, ուժասպառ լինելու չափ ծափահարում էինք նախ Միր-Ջաֆար Բաղիրովին, այնուհետև Ալիևին և որպես բարձրագույն ողորմություն էինք ընդունում հնամենի փոքրիկ ֆաբրիկաների, մի կտոր երկաթգծի կամ «Եվլախ—Նախիջևան» մայրուղուց հրնքացս բաժին ընկած գազի տեսքով: Մինչդեռ վերջին տասնամյակում բոլոր ինստանցիաների բյուջեները, մարզի մտցրած ամենամյա հատկացումները միջին հաշվով կազմել են 91 միլիոն ռուբլի: Իսկ մարզի բյուջեն 42 միլիոն է կամ հատկացումների 46 տոկոսը, այնպես որ մենք նվերներ չենք ստացել: Ի դեպ, ինչպես պնդում են ոմանք, ծրիակերներ էլ երբեք չենք եղել: Մարզը բնակչության մեկ շնչի հաշվով արտադրում է 67 կիլոգրամ միս, հանրապետությունում միջին 27 կիլոգրամի դիմաց, 320 կիլոգրամ կաթ 155 կիլոգրամի փոխարեն: Լրավճարներից մենք չենք օգտվում, ընդհակառակը, հանրապետական ֆոնդ ենք մատակարարում այս կարևորագույն արտադրատեսակները:

Մենք ուշադրությամբ հետևել ենք Ադրբեջանական ՍՍՀ Գերագույն սովետի հունիսի 17-ի նստաշրջանին: Որպես նրա լեյտմոտիվ այս միտքն էր հայտնվում, թե իբրև Ադրբեջանի սահմանները մշտական են, մենք ոչ ոքի զոռով չենք պահում, ովքեր չեն ուզում ապրել մեզ մոտ, կարող են գնալ: Ոմանք արտահայտվեցին էլ ավելի ուղղակի. «Թող կորչեն»:

Լավ, իսկ ինչպե՞ս վարվել այն հանգամանքի հետ, որ մենք որպես Ադրբեջանի կազմի մեջ մտել ենք ինքնավարությամբ և մեր հողով:

Ինչպե՞ս վարվել սահմանադրության 11-րդ հոդվածի հետ, որի համաձայն Սովետական Միության ցանկացած անկյունում հողը պետության բացառիկ սեփականությունն է, համայն սովետական ժողովրդի ընդհանուր սեփականությունը:

Այդ դեպքում ինչո՞ւ ադրբեջանական ժողովուրդը հարցի լուծման հանդեպ պետք է ունենա «վետոյի» իրավունք:

Ինչպե՞ս կարելի է թույլ տալ, որ մեր սոցիալիստական պետության մեջ մի ազգ որոշի մյուս ազգի ճակատագիրը:

Օրենքների որոշ մեկնաբանների կողմից փորձեր են արվում պրոբլեմի լուծումից հեռանալ պատրվակ բռնելով սահմանադրության համապատասխան հոդվածները: Ինձ համար անհասկանալի են քվում այն փորձերը, որ արվում են գործող սահմանադրության շրջանակներում Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի լուծման անհնարինությունը ապացուցելու համար: Ավելի շուտ փորձում են այն որպես զենք օգտագործել բուն հարցի տորպեդահարման համար:

Փորձեր են արվում Լեռնային Ղարաբաղի հայերի պահանջներին հակադրելու հանրապետության մյուս ռեգիոններում բնակվող բազմաթիվ հայերի իբր հակառակ կարծիքները: Մենք ժխտում ենք այդ փորձերը: Նախ՝ Լեռնային Ղարաբաղի ճակատագիրը կարող են լուծել միայն Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչները, երկրորդ՝ Սումգայիթի ուրվանկարով և բազմաթիվ սպառնալիքներով պատին սեղմված Բաքվի և Ադրբեջանական ՍՍՀ այլ վայրերում ապրող հայերը հարկադրված են ստորագրելու ցանկացած փաստաթղթի տակ, միայն թե անվտանգ լինի իրենց և իրենց երեխաների ապագան:

Որոշ ղեկավարների կողմից հստակորեն այն միտքն է հետապնդվում, թե հարցի լուծումից հրաժարվելու իսկական պատճառը, այսպես կոչված, «ադրբեջանական գործոնն է»: Արդյոք այդ նո՞ւյնը չի եղատի ունեցել նաև հանրապետության Գերագույն սովետի նախագահության նախագահ ընկ. Թաբլիևը «Բակինսկի րաբոչի» թերթի 1988 թ. հունիսի 24-ի համարում տպագրված իր հարցազրույցի մեջ: Այդ ձևակերպմամբ պետք է ըստ երևույթին հասկանալ նոր ջարդերի վտանգը: Դուրս է գալիս, որ, խոստովանելով հայերի հանդեպ հանրապետության բնակչության առանձին խմբերի ագրեսիվության փաստական առկայությունը, մենք նրանց դատապարտում ենք ապրելու այդ մշտական սպառնալիքի տակ. չէ որ ագրեսիվ դրսևորումները կարող են բռնկվել ցանկացած այլ առիթով, ցանկացած այլ վայրում, ցանկացած այլ ժամանակ: Ի դեպ մենք չենք ճանաչում այնպիսի գործոն, երբ չպետք է մոռանալ, որ ժողովուրդների իսկական մերձեցումը պետք է հիմնվի ոչ թե ինչ որ կասկածելի գործոնների վրա, այլ դեպի քաղաքական, տնտեսական և հոգևոր ընդհանրության նրանց բնական ձգտման վրա:

Համաշխարհային պրակտիկայում, ճիշտ նույն ձևով, ինչպես նաև մեր երկրում հայտնի են նույն ազգի երկու հատվածների վերամիավորման բազմաթիվ փաստեր, ընդ որում, առանց էքսցեսների լուծվել են նաև հրնքացս ծագող տարածքային հարցեր: Սովետական Միությունը ողջունում է նման դեպքերը, դրանք գնահատելով որպես մարդասիրության պատմական արդարության վերականգնման ակտեր: Իսկ ինչո՞ւ մեր դեպքում այդ գնահատվում է որպես ադրբեջանական ժողովրդի արժանապատվության վիրավորանք և ոտնահարում, համարյա թե հակազգորդության հասնող անհաղթահարելի սահմանադրական խախտումներ: Այդ դեպքում ինչպե՞ս վարվել տվյալ հարցի վերաբերյալ լենինյան գաղափարների հետ:

Ընդդիմախոսները առաջ են քաշում նաև այսպիսի առարկում. Լեռնային Ղարաբաղը չի կարող մտնել Հայաստանի կազմի մեջ, չէ որ նրանք նույնիսկ ընդհանուր սահման չունեն, մոռանալով այն մասին, որ մարզը յոթ անգամ ավելի մոտ է Հայաստանի սահմանին, քան Նախիջևանը՝ Ադրբեջանական ՍՍՀ-ին:

Ընկերնե՛ր: Խնդրում եմ ճիշտ հասկանալ ինձ. Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչությունը չի կարող միայն բավարարված լինել նյութական բարիքներով՝ ի վնաս ազգային-մշակութային և հոգևոր զարգացման: Պատահական չէ, որ հարյուր հազարավոր ղարաբաղցի հայեր, լքելով իրենց օջախները, այսօր ստիպված են ապրել մարզի սահմաններից դուրս: Չէ որ նրանք լավ կյանքից չեն լքում հարազատ օջախները:

Լեռնային Ղարաբաղի պրոբլեմի անարդար լուծումը, ինչպես ցույց է տալիս կյանքը, անպայման կհանգեցնի իր հայրենիքից հայկական էթնոսի արտաքսմանը: Այդ բանի երաշխիքը և նախատիպն է Նախիջևանի ԻՍՍՀ հայերի ողբերգական ճակատագիրը:

Հայերի և ադրբեջանցիների բարի փոխհարաբերությունները լուրջ ճեղքվածք են տվել և վերքը ապաքինելու համար ժամանակ է պետք, մեր ամբողջ ջանքերով հանդերձ տարիներ են պետք, որպեսզի մոռացվեն, մեղմվեն, հոգու խորքը մղվեն ալեկոծված փոխադարձ վիրավորանքները, որպեսզի մոռացվի Սումգայիթը:

Այս երկու ազգերի ներկայացուցիչների միջև ամեն օր պետք է հազարավոր ու հազարավոր գործնական կոնտակտներ իրականացվեն: Այժմ դրանք չեն հաջողվում և, լինենք իրատեսներ, շուտ չեն հաջողվի: Իսկ հետևել ամեն ինչին, օժանդակել փոխադարձ զիջողականության և բարյացակամության դրսևորմանը՝ փաստորեն ուժից վեր խնդիր է ցանկացած մարմնի համար: Ստեղծված իրավիճակի մեջ միակ ճշմարիտ լուծումը կարող է լինել Լեռնային Ղարաբաղի դուրս բերումը Ադրբեջանից: Այլընտրանք չեմ տեսնում:

Այժմ մարզը գտնվում է ծայրահեղ պայմաններում: Նա փաստորեն բլոկադայի մեջ է և չափազանց դժվար է որևէ կապ իրականացնել արտաքին աշխարհի հետ: Մարզի կազմի մեջ մտնող Շուշի քաղաքում, անմիջապես Ստեփանակերտի հարևանությամբ գտնվող ադրբեջանական բնակչությամբ գյուղերում, Մարտունի քաղաքում բնակեցվել են ադրբեջանցի ավելի քան 1500, այսպես կոչված, գաղթականներ: Այս ամենը կատարվում է մեր բողոքների հակառակ և ընկ. Վեզիրովի ցուցումներին հակառակ: Ներքին գործերի ղեկավարությունը միջամտում է տեղական իշխանությունների գործողություններին, հաճախ անտեսելով նրանց ցուցումները կամ չեզոքացնելով գործողությունները:

Առաջներում մարզի բնակիչները կարողանում էին Հայաստանի հետ, որտեղ բնակվում են ավելի քան 150 հազար ղարաբաղցիներ, կապ իրականացնել երկաթգծի, երկու ավտոմոբիլային տրասաների և ավիացիայի օգնությամբ: Աէրոֆլոտը մնացել է հաղորդակցության վերջին միջոցը, սակայն ինչ որ մեկի ցուցումով չվերթերը կրճատվել, հասցվել են նվազագույնի:

Ընկերներ, ես փորձեցի, ինչպես ասում են, առանց զուգազարդումների, շատ հակիրճ եղույթով ձեզ տեղեկացնել այսօրվա իրադրության և այն ծնած պատճառների մասին: Չգիտեմ, արդյոք, հաջողվե՞ց ինձ այդ, համենայն դեպս, ես ձգտել եմ խստորեն հետևել 19-րդ կուսակցական կոնֆերանսում Մ. Ս. Գորբաչովի կողմից հռչակված հետևյալ սկզբունքին. «Ավելի լավ է դառը ճշմարտությունը, ինչպես որ այն կա, քան կիսաճշմարտությունը, ինչպիսին ուզում են լսել»:

Ինչ վերաբերում է Հարթավայրային Ղարաբաղի և Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսական առնչություններին, կարող եմ ասել. Լեռնային և Հարթավայրային Ղարաբաղի միջև տնտեսական ոչ մի կապ գոյություն չունի: Կա Լեռնային Ղարաբաղի շատ ուժեղ արտահայտված, շատ հստակ կախվածություն, Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսական կախվածություն ամբողջ Ադրբեջանից: Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը այսօրվա դրությամբ չունի սեփական ալրաղաց, չունի սեփական համակցված կերի գործարան, չունի երկաթբետոնե իրերի սեփական գործարան, չունի սեփական տնաշինական կոմբինատ: Մեր շինարարական կազմակերպությունների արտադրական կարողությունը տարեկան 20 միլիոն ռուբլի է: Մեզ տվել են 400 միլիոն ռուբլի: 400 միլիոնը պետք է յուրացնել յոթ տարում: Յոթ տարում 20 միլիոնի հաշվով կարելի է յուրացնել 140 միլիոն: Մնացածի փոխարեն այդ ո՞վ է յուրացնելու դրանք, եթե մենք չունենք արտադրական կարողություններ: